

УДК 338.439:341.38

С. Я. Ковальчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та підприємницької діяльності,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID:<http://orcid.org/0000-0001-7590-4467>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.18.79

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ НА ТЛІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

S. Kovalchuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economics and Entrepreneurship, Vinnytsia National Agrarian University

TRANSFORMATIONS OF FOOD SYSTEMS AGAINST THE BACKDROP OF THE POST-WAR PERIOD RESTORATION OF UKRAINE

Глобальна торгівля є і залишається невід'ємною частиною сучасних продовольчих систем. У статті досліджується вплив війни в Україні на глобальні продовольчі системи, з'ясовано природу та наслідки нинішньої кризи та визначено пріоритетні напрямки трансформацій продовольчих систем. Для України, яка перебуває у військовому стані, дуже важливо зберегти існуючі продовольчі системи. Ризик полягає в тому, що необхідно забезпечити сталий розвиток аграрного сектору віддавши перевагу економічному зростанню, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної складової. За таких умов сучасні масштаби негативного впливу на навколишнє середовище суттєво збільшились, внаслідок бойових дій, тому процеси зеленого відновлення мають бути зосереджені на нарощуванні синергії. SWOT-аналіз повоєнного відновлення продовольчих систем визначив можливості та сильні сторони для трансформації локальних продовольчих систем в глобальні. У процесі розкриття трансформаційних зрушень організація виробництва достатніх обсягів продуктів харчування для забезпечення стійкого розвитку продовольчих систем, також включає формуванням локалізованих закритих продовольчих ланцюгів — просування інноваційної концепції слоуфуд (slow food) та крафтового виробництва. Формулювання комплексних заходів дозволить досягти максимального ефекту у трансформаційних зрушеннях продовольчих систем, та дозволить використовувати вигідні для всіх зацікавлених сторін рішення та пом'якшити наслідки небажаних компромісів.

In modern conditions, taking into account the importance of Ukraine in the global food systems, as the granary of many countries of the world, the impact of military actions on the main food products, which led to a massive shortage of food products and a price shock. The theoretical and methodological basis of the study is the fundamental provisions of foreign and national science on the sustainable development of global food systems, FAO documents, EU Regulations, normative legal acts of Ukraine. The basis of the research methodology is the dialectical method. General scientific and empirical methods were used to solve the problems, namely: methods of analysis and synthesis in the study of transformational shifts in global food systems and the fulfillment of sustainable development goals, system-structural methods — in determining the direction of transformational processes, observation methods — in the analysis of factors influencing global food systems, abstract-logical — when justifying the directions of transformational shifts in food systems, the SWOT analysis method — for the formation of priority vectors for the transformation of food systems, comparison and analogies, methods of statistical analysis. The purpose of the study is to reveal the transformations in global food systems regarding the preservation of Ukraine's place in the supply of food products to the countries of the world and the post-war restoration of the country's food system. The realization of the goal determined the formulation and solution of the following tasks: to analyze the state of global food systems; to investigate problems in the field of agro-food systems of Ukraine related to military actions; generalize and highlight the priority directions for the restoration of local food systems of Ukraine.

For Ukraine, which is in a state of war, it is very important to preserve the existing food systems. The risk is that it is necessary to ensure the sustainable development of the agricultural sector by giving priority to economic growth, without taking into account the ecological and social component in a single, integrated model. Under such conditions, the current scale of negative impact on the environment has significantly increased as a result of hostilities, so green recovery processes should be focused on increasing synergy. SWOT — analysis of the post-war restoration of food systems identified opportunities and strengths for the transformation of local food systems into global ones. In the process of revealing transformational shifts, the organization of production of sufficient volumes of food to ensure the sustainable development of food systems also includes the formation of localized closed food chains — the promotion of the innovative concept of slow food (slow food) and craft production. The formulation of comprehensive measures will allow to achieve the maximum effect in the transformational shifts of food systems, and will allow to use solutions beneficial for all interested parties and mitigate the consequences of unwanted compromises.

Ключові слова: глобальні продовольчі системи, сталий розвиток, повоєнне відновлення, харчові продукти, агропродовольчі системи, зміни клімату.

Key words: global food systems, sustainable development, post-war recovery, food products, agro-food systems, climate change.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економіка нашої країни за часи незалежності вперше стикнулася з новою реальністю — воєнними діями. Повномасштабне військове вторгнення РФ завдало потужного удару по всіх ланках економічної системи нашої держави та призвело до продовольчої кризи не лише в Україні, а й у всьому світі. Враховуючи значущість України в глобальних продовольчих системах (внесок України до світового продовольчого ринку у 2021 р. був еквівалентним забезпеченню харчуванням близько 400 млн осіб), як житниці багатьох країн світу, вплив військових дій на основні продовольчі товари, такі як пшениця та соняшникова олія вкрай негативний, що призвело до масового дефіциту та цінового шоку. Ускладнює ситуацію і те, що Росія є ключовим виробником мінеральних добрив, необхідних для вирощування доступних сільськогосподарських культур [1].

За даними Світового банку, у цьому році світові ціни на харчові продукти підвищилися на 24%, після того, як у 2021 році виросли на 31%, поряд з цим вартість сировини та палива, необхідних для виробництва та транспортування продовольства, має тенденцію до зростання. Результат: стрес та ймовірність зниження врожайності протягом наступних чотирьох років. Слід зазначити, що додатковим тиском на глобальні продовольчі системи є нинішній погодний феномен Ла-Нінья.

Варто зауважити, що основу забезпечення продовольством в світі складають три культури — пшениця, кукурудза та рис, це понад 40% споживаної калорійності. Утім, виробництво зазначених культур зосереджено лише в де-

кількох регіонах світу, це формує велику кількість учасників в усіх ланцюгах поставок. Також, зосередження в одному регіоні великої кількості виробників, у разі кризових ситуацій призводить до руйнації продовольчих систем, та є катастрофою для країн експортерів продуктів харчування.

За оцінками Цільової групи ООН для глобальної групи реагування на кризи 1,7 мільярда людей — більшість із них у країнах, що розвиваються, сильно постраждали внаслідок різко підвищеного рівня продовольчої безпеки, також цін на енергоносії та боргового тягаря. Такі наслідки відчуються непропорційно для країн світу. Більшість жителів країн, де харчові продукти становлять менше 10% споживчих витрат (наприклад, США, Австралія та Велика Британія), помірно постраждають від зростання цін на продукти харчування. Але наслідки набагато серйозніші в багатьох країнах світу, де на харчові продукти припадає понад 40% споживчих витрат (включаючи Пакистан, Гватемалу, Кенію та Нігерію), а також для найбільш вразливих груп населення в кожній країні.

Важливо, що глобальна продовольча криза, пов'язана не із здатністю світу виробляти достатню харчових продуктів, а із нездатністю продовольчих систем зберігати та розподіляти достатню харчових продуктів — і ресурсів, які необхідні для її безпечного та справедливого існування [2; 3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Будучи одним із керівників Кластеру продовольчої безпеки та засобів до існування,

ФАО робить свій внесок у розробку щорічного плану гуманітарного реагування, який визначає пріоритетні заходи. Діяльність ФАО в Україні має на меті підвищити стійкість продовольчих систем до загроз та криз, які впливають на сільське господарство, продовольство та харчування, зосереджуючись на чотирьох основних сферах: економічний розвиток сільських територій, перехід до сталого сільського господарства та практики виробництва продуктів харчування, адаптація до зміни клімату та гуманітарна допомога. У 2021 р. Україна увійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [4].

Саміт ООН із продовольчих систем (2021), надав додаткового поштовху Україні в напрямі трансформації продовольчої системи щодо впровадження Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року, зокрема прийнято Указ Президента № 41/2022 від 07.02.2022 р. "Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні" і розроблення Кабінетом Міністрів України плану заходів на його виконання стосовно трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 р.

Попова О. у своїх працях зазначає, що допомоги у трансформаційних зрушеннях має і чергова "зелена" революція, що амбіційно окреслена у Європейському зеленому курсі (ЄЗК), і довгострокові діалоги, ініційовані ООН та Саміті із продовольчих систем 2021 року, під час якого було визначено п'ять напрямів, що охоплюють широке коло питань продовольчої безпеки, сталості та інклюзивності продовольчих систем [5].

Науковці інституту агроєкології і природокористування НААН України Дем'янюк О.С. Гуменюк І.І. Левішко А.С. Вакуленко С.О. акцентують увагу щодо успішного переходу до сталого сільського господарства і стійких продовольчих систем за екологічними принципами, які потребують взаємодії широкого спектру соціально-економічних, культурних і політичних змін в усьому світі [6].

Водночас слід зазначити, що забезпечення реалізації національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні у період бойових дій дотепер не знайшли свого належного місця у дослідженнях, хоча на наукових сайтах близького зарубіжжя спостерігаються постійні, досить активні аналогічні досліджен-

ня проблеми збереження продовольчих систем. На цьому напрямі зараз працюють як відомі міжнародні організації, так і численні наукові колективи, але однозначного узгодження поки що не досягнуто.

З огляду на це метою дослідження є аналіз трансформацій у глобальних продовольчих системах щодо збереження місця України у забезпеченні харчовими продуктами країн світу та повоєнного відновлення продовольчої системи країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Економічні наслідки бойових дій в Україні, посилили і так складну ситуацію у сфері забезпечення продовольством у світі. Військові дії завдали помітної шкоди світовій економіці та ще більшою мірою показали неефективність та ненадійність існуючих продовольчих систем.

Вересневий Саміт ООН (2021) з продовольчих систем, за підсумками якого зосереджено стратегічні цілі усіх держав, на створенні нових екологічно безпечних продовольчих систем та підвищенні доступності здорового харчування [8]. Нагадаємо, що до 17-ти Цілей сталого розвитку, намічених в ООН на період до 2030 року, входять ліквідація голоду та злиднів, забезпечення здорового способу життя, відповідальне споживання та виробництво, а також збереження морських екосистем та екосистем суші. Усі ці цілі нерозривно пов'язані з удосконаленням продовольчих систем. Все це встановлює необхідність перегляду методів виробництва та споживання продуктів харчування [7; 9].

Протягом останніх восьми років наша економіка продовжувала залишатися надміру "бюджетизованою", а відтак і забюрократизованою, корумпованою, негнучкою та мало-ефективною. Як і раніше, її експортний потенціал визначали монополії, сконцентровані у вузькому сегменті сировинних галузей, передусім у сільському господарстві. Сьогодні війна рф проти України спричиняє додатковий тиск на глобальну продовольчу безпеку: падіння експорту продовольства з України та побічні ефекти, які можуть ще більше обмежити світове постачання продовольства. Нинішній дефіцит експорту значною мірою пов'язаний зі зниженою здатністю вивозити зерно на експорт [10]. Блокада чорноморських портів, спричинена війною в Україні, сильно обмежила доступ до постачання продовольства. Ця ситуація спонукала багато країн до спроб захистити свій доступ до продовольства шляхом обмеження експорту зернових. Крім того, поставки зернових на світові ринки можуть зменшитися на

Таблиця 1. Ускладнюючі фактори впливу на трансформації продовольчих систем в кризові періоди

Назва	Зміст	Направленість
Військові конфлікти	Глобальна продовольча криза і як наслідок загрози продовольчій безпеці та доступності до харчування	Кількість внутрішніх конфліктів перевищує кількість міждержавних конфліктів, причому істотно збільшилася кількість внутрішніх конфліктів, що переросли у міжнародні конфлікти.
Зміна клімату та екстремальні кліматичні явища	Загострення проблеми голоду у світі; вплив на сприяння зростанню показників неповноцінного харчування.	Зростання мінливості клімату та частоти екстремальних кліматичних явищ. Проблема голоду стоїть значно гостріше в тих країнах, де агропродовольчі системи вкрай чутливі до зміни та екстремальних проявів рівня опадів та температури і де сільське господарство є джерелом коштів для існування для значної частини населення.
Сповільнення зростання економіки та економічні спади	Належать до головних факторів, що посилюють проблеми голоду та відсутність продовольчої безпеки.	Перешкоджають ліквідації неповноцінного харчування у всіх його формах незалежно від того, чи спровоковані вони ринковими коливаннями, торговельними війнами, політичними хвилюваннями чи глобальною пандемією. Більшість країн, де масштаби голоду збільшилися, переживають уповільнення зростання економіки та економічні спади. Населення купує дешевші та менш поживні харчові продукти, знижуючи цим поживні якості раціонів харчування. Простежується статистичний зв'язок між цими явищами та зростанням масштабів відсутності продовольчої безпеки
Економічна недоступність здорових раціонів харчування	Пов'язана з посиленням проблеми відсутності продовольчої безпеки та неповноцінного харчування у всіх його формах, включаючи відставання у зростанні, виснаження, надмірну вагу та ожиріння.	Вартість поживних харчових продуктів у будь-якій складовій продовольчих систем визначають кілька факторів: виробництво продовольства, продовольчі товаропровідні ланцюжки, продовольчі середовища, а також споживчий попит та політекономічні фактори у продовольчій сфері. Ці фактори у поєднанні з низькими доходами пояснюють, чому близько трьох мільярдів людей не можуть собі дозволити навіть найдешевший здоровий раціон харчування, що включає харчові продукти з декількох груп і забезпечує більше різноманітність продуктів кожної групи.

Джерело: сформовано автором на основі [4; 12].

понад 10 млн тонн внаслідок несприятливих погодних умов в Індії та Західній Європі.

Така ситуація суттєво знизила експортний потенціал країни, і як наслідок надходження до державного бюджету. Якщо фермери відносно швидко можуть пристосуватись до важких умов і знайти варіанти зберігання, транспортування необхідних ресурсів, то менш гнучким агрохолдингам складніше адаптуватися до нових реалій [11].

Враховуючи зазначені обставини, очевидно, що ефективність діяльності локальних продовольчих систем, залежатиме від тривалості та масштабу бойових дій. На наш погляд міські райони, ймовірно, постраждають більше від трансформацій продовольчих систем, оскільки більшість сільських мешканців займаються присадибним господарством для виробництва продуктів харчування, для задоволення власних потреб у продовольстві.

Оскільки доступ до продовольства, виробництво та загальна доступність продовольства погіршуються, зусилля зі зміцнення сільсько-

господарського виробництва та функціонування локальних ланцюгів постачання продовольства будуть мати вирішальне значення для запобігання продовольчій кризі у 2023—2024 роках. Тут слід нагадати, що відповідно до свого оновленого Плану швидкого реагування ФАО потребує 115,4 мільйона доларів США щоб збільшити свою підтримку, та охопити 979 320 дрібних фермерів і середніх виробників щодо підвищення наявності та доступності до продуктів харчування [12; 13].

Отже, узагальнення проведених досліджень зарубіжного та національного досвіду дозволило виділити фактори які ускладнюють діяльність глобальних продовольчих систем, які відображені у табл. 1.

Тут слід нагадати, що сьогоднішня третя велика продовольча криза, з якою зіткнувся світ за останні пару десятиліть, включаючи швидке зростання цін на харчові продукти у 2007—2008 роках і знову такі ж тенденції у 2010—2011 роках, хоча безпосередні причини кожної з цих криз відрізняються. Відтак, мо-

жемо виділити кілька факторів, які лежать в основі усіх трьох криз, по-перше, хронічне недоінвестування в місцеві продовольчі системи з боку як урядів, так і приватного сектору, по-друге, відсутність різноманітності, стійкості та гнучкості, необхідних для швидкого реагування на раптові потрясіння, пов'язані з кліматичними явищами, порушенням ринку або геополітичними конфліктами. Проте нинішня криза як показує ситуація з продовольством може бути набагато катастрофічнішою, ніж попередні.

Така ситуація пов'язана з наступним: постачання продуктів харчування, доступних для значної частини світу — переважно зернових та олійних, які є основними продуктами харчування в усьому світі — катастрофічно знижується. Разом росія та Україна постачають близько 12% загального обсягу харчових продуктів, що продаються в усьому світі, і обидві країни є важливими експортерами ключових товарів, таких як пшениця (28% світової торгівлі) та соняшникова олія (69%).

Всесвітня продовольча програма ООН (ВПП) закуповує в Україні половину пшениці, яку постачає у країни світу. Проте, в той час як експорт із цих країн падає, інші провідні країни-експортери продовольства оголосили про заборону експорту або ліцензійні обмеження, спрямовані на захист їхніх власних запасів продовольства. Наприклад, Індонезія, яка виробляє приблизно 60% світових поставок пальмової олії, нещодавно заборонила весь експорт продуктів з пальмової олії. Ще одним фактором є перевищення інфляції в більшості країн, що призводить до значного зниження купівельної спроможності домогосподарств, особливо для найбільш уразливих верств населення, які зазвичай витрачають найбільшу частку доходу домогосподарства на їжу. Наприклад, у Кенії ціни на пшеницю зросли на 18%, а на Гаїті ціна на імпортований рис зросла на 50%. Навіть індекс споживчих цін у США, який часто розглядають як показник інфляції цін на продукти харчування, зростає, піднявся 8,5%, що є найвищим річним зростанням з 1981 року [14].

Аналізуючи сучасні масштаби продовольчої кризи, очевидним є той факт, що ціни стрімко зростають — не лише на продукти харчування, а й на добрива та паливо. Середнє значення індексу цін на зернові ФАО у липні 2023 року склало 125,9 пункту, що на 0,7 пункту (0,5 відсотка) нижче за червневий показник і на 21,3 пункту (14,5 відсотка) нижче за показник минулого року. Невелике зниження у цьому місяці пояснюється падінням світових цін на фуражні зернові, які порівняно з червнем вия-

вилися нижчими на 4,8 відсотка. Світові ціни на кукурудзу продовжили знижуватися внаслідок сезонного збільшення пропозиції за рахунок надходження врожаю з Аргентини та Бразилії, а також на тлі очікувань значного, ніж передбачалося раніше, обсягу виробництва у Сполучених Штатах Америки, де дещо покращилися погодні умови та був переглянутий у бік підвищення прогноз щодо посівних площ. Щодо інших фуражних зернових, то за цінами на кукурудзу знизилися світові ціни на сорго, а світові ціни на ячмінь зберігали стабільність під впливом ситуації на ринках пшениці. Світові ціни на пшеницю, навпаки, зросли на 1,6 відсотка — вперше за останні дев'ять місяців — головним чином через невизначеність з експортними поставками з України, спричинену рішенням Російської Федерації про вихід з Чорноморської зернової ініціативи та заподіяння шкоди портовій інфраструктурі України у Чорному морі та річці Дунай. Зростання цін також сприяло збереженню посушливої погоди в Канаді та Сполучених Штатах Америки [15].

Не зважаючи на те, що війна продовжується, вже зараз виникла необхідність планувати відновлення країни. Очевидно, що різні регіони матимуть різні потреби для відбудови. Проте, на загальнодержавному рівні основні засади повоєнного життя мають бути спільними для усіх ланок.

Вже сьогодні має формуватися стратегія повоєнного економічного розвитку України, орієнтована на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію. А зважаючи на реалії військового часу, коли бомбардуванням піддаються насамперед великі склади палива та продовольства, а також потужні логістичні вузли, доцільно зорієнтуватись на закладення основ своєрідної "москітної економіки" (за аналогією з "москітними" військовими стратегіями, коли основні цілі на полі бою досягаються насамперед за рахунок використання надмобільних інноваційних засобів та ресурсів, які є на озброєнні у великій кількості малочисельних автономних груп добре підготовлених бійців) [16].

За таких умов, відбудова складатиметься з багатьох кроків і має максимально охоплювати планування на коротко-, середньо- та довгострокову перспективи. Одним із принципів для зеленої післявоєнної відбудови, які б забезпечили сталий розвиток економіки та громад, запропонованих Урядом: є розвиток стійких та децентралізованих агропродовольчих систем.

Перед Україною стоять масштабні та важливі задачі: відновлення критичної інфраст-

Таблиця 2. SWOT-аналіз повоєнного відновлення продовольчих систем України

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Ресурсний потенціал - Площу України займають 42 мільйони гектарів сільськогосподарської землі, на якій розташовано 25% всього світового чорнозему. Кількість врожаю, що збирається, збільшувалася майже щороку протягом 10 років, при цьому залишається значний потенціал зростання врожайності. Це особливо важливо в контексті сучасної продовольчої кризи та росту цін на усю сільськогосподарську продукцію. Україна в перспективі може прогодувати 1 мільярд людей на планеті, що робить її стратегічно важливою для забезпечення світової продовольчої безпеки. Географічне розташування, транспортна інфраструктура. Доступ до Чорного та Азовського моря та великий спільний сухопутний кордон з ЄС дає Україні великі експортні можливості. Місцеве самоврядування, самоорганізація населення та бізнесу. Реформа децентралізації після 2014 р. передала більшу частину повноважень та фінансового ресурсу місцевій владі, що позитивно позначилося на розвитку територій. Сильна місцева влада, отримавши більше повноважень, може швидше та ефективніше приймати важливі для громади рішення, залучати інвестиції та взаємодіяти з бізнесом. Набуття статусу кандидата в члени ЄС відкрило для України великі можливості для залучення інвестицій, адаптацію своєї продукції для ринків ЄС та інших країн, збільшення експорту, зміну регуляторної політики, модернізації економіки тощо.	Монополізація економіки Більшість великих підприємств та природних ресурсів України належить обмеженій групі олігархів, які перешкоджають доступу до країни іноземного капіталу та розвитку економіки. У найбільших секторах промисловості та енергетики конкуренція практично відсутня. Роль держави у економіці, корупція. Регуляторна політика держави дуже складна та запутана, що зберігає нерівні умови для ведення бізнесу та ускладнює процес інвестицій. Податкова система незручна і неефективна, вона не сприяє залученню інвестицій та розширенню бази оподаткування. Недосконалість цієї системи змушує бізнес шукати шляхи оптимізації податків, що несе у собі значні корупційні ризики Зношена інфраструктура Більшість переробних підприємств та об'єктів інфраструктури працює в Україні з часів Радянського Союзу без жодної значної модернізації. Залежність від критичного імпорту По ряду найважливіших напрямів, таких як нафта та продукти нафтопереробки, газ, калійні добрива, паливо для ядерних електростанцій, вугілля та бітум, Україна залежить від постачання з РФ та Білорусії на 50% і більше. Це робить економіку України вкрай уразливою, особливо у воєнний період. Залежність від світових цін на сировину. Основу експорту України складають сировинні продукти – зернові та олійні культури, метал та залізрудна сировина. Світові ціни на цю продукцію вкрай волатильні, при значному падінні цін Україні важко перекривати дефіцит валютної виручки. Слабка інтеграція до економіки ЄС. Більшість експортної Української продукції середнього та високого рівня переділу не відповідає стандартам або просто не затребувані на ринках ЄС та інших країн, що змушує Україну фокусуватися на виробництві сировини, ускладнювати її переробку та створення продуктів із вищою доданою вартістю.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Скасування мит та квот на експортну продукцію, санкції для РФ. Україна традиційно конкурує із РФ у головних галузях свого експорту: металургії, сільському господарстві, оборонній промисловості. Скасування мит для Української продукції та накладення санкцій на російську продукцію у сільському господарстві допоможе Україні збільшити експорт та зайняти місце РФ у глобальному забезпеченні країн світу продовольством. Зі скасуванням мит можливий поступовий перехід на експорт продукції вищого переділу, наприклад виробництво продуктів харчування замість напівфабрикатів, які були основою експорту до цього. Реформа регуляторної та податкової системи, демонополізація економіки. Реформа регуляторної та податкової системи дозволить встановити єдині та прозорі правила роботи для всіх компаній, що дасть можливості для розвитку бізнесу, підвищить конкуренцію та ефективність роботи бізнесу. Залучить іноземний капітал, створить нові та дозволить модернізувати існуючі галузі економіки. Модернізація інфраструктури Внаслідок військових дій постраждала значна частина виробництва та інфраструктури. Прямі втрати матеріальних об'єктів оцінюються в більш ніж 100 мільярдів доларів, сукупні втрати економіки 500-600 мільярдів. Ці втрати можуть бути компенсовані за рахунок міжнародної допомоги та конфіскації активів Росії. Новий геополітичний статус Геополітичний статус України різко змінився, з об'єкту міжнародних відносин на світовій периферії Україна стала регіональним лідером та ініціатором інтеграційних процесів у Західному світі.	Затяжна війна Щомісяця війни коштує Україні від 5 до 10 мільярдів доларів видатків, крім цього гинуть люди, зростають збитки, не працюють повноцінно експортноорієнтовані галузі. Втрата територій Території, які окуповані Росією на даний момент (Херсонська, 90% Луганської, частина Донецької, частина Запорізької, частина Харківської областей та АР Крим) у довоєнний час формували близько 25% ВВП країни. Експорт йде через річкові порти Дунаю, залізницю та автомобільний транспорт, вдається експортувати близько 30% до військового обсягу. Якщо не збільшити експорт, то держава і підприємства не отримають валютної виручки, склади будуть затоварені і не буде можливості зберігати новий урожай, збір якого почнеться вже в липні, залізрудну сировину та іншу експортну продукцію. Відсутність реформ та стимулів для розвитку бізнесу від держави. Бізнес зазнав серйозних втрат у більшості галузей зупинилося від половини до двох третин підприємств, підприємства із зони військових дій змушені переїжджати і розпочинати роботу в нових регіонах. Інфляція За результатами 2022 року, річна інфляція становила 16%, Якщо зберігатимуться інфляції, то базовий прогноз Національного банку в 20% буде значно перевищено. Реальна інфляція до кінця року може становити 40-50%, що значно погіршить матеріальний стан населення, особливо його найбідніших верств. Безробіття, міграція, гуманітарна криза Число тимчасово переміщених осіб перевищило 8 мільйонів, залишило Україну понад 5 мільйонів, при цьому кілька мільйонів чоловіків, які традиційно вирушали на заробітки до Європи.

Джерело: сформовано автором на основі [18].

руктури, забезпечення енергетичної безпеки країни, вже прискорена подальша імплементація законодавства ЄС, боротьба зі зміною клімату та адаптація до неї тощо. Для того, щоб це забезпечити, уся нова інфраструкту-

ра має сприяти відмові від викопного палива, а відновлення міст, сільських територій та їхніх громад має відбуватися з врахуванням соціальних, економічних та екологічних факторів [17].

Таблиця 3. Шляхи трансформації агропродовольчої системи

Напрямок	Шляхи реалізації
Актуалізація продовольчої безпеки та продовольчого суверенітету	Продовольчий суверенітет (food sovereignty) передбачає забезпечення агропродовольством за рахунок розвитку місцевого виробництва з урахуванням культурних традицій місцевого населення та агроекологічними методами.
Перехід від позиції сито сільського господарства до агропродовольчого підходу	Формування продуктових ланцюгів створення доданої вартості з гідною позицією у них сільгоспвиробників, роблячи при цьому процес виробництва всіх інгредієнтів максимально прозорим, простежуваним, таким, що враховує підвищену увагу споживачів до аспектів здоров'я, гігієни, екології.
Стале і безпечне агропродовольство	Сталий агропродовольчий продукт — це екологічний+, який характеризується, окрім позитивних екологічних параметрів (скорочення використання агрохімікатів, недопущення деградації земель, збезлісення та втрати біорізноманіття), ще кліматичними (скорочення викидів парникових газів (ПГ) при виробництві та постачанні) і соціальними параметрами (дотримання прав працівників тощо).
Актуалізація екологічно безпечних способів ведення сільського господарства	При цьому важливими є, зокрема, і агротехнологія Agtech (точне землеробство, автоматизація, селекція), і агроекологія як комплексний підхід, і вуглецеве сільське господарство
Цифровізація у різних секторах агропродовольчої системи	Розширення попиту на електронну комерцію й агропродовольчі операції на базі електронних платформ, на цифрові логістичні послуги впровадження нових систем контролю і гарантування безпеки..

Джерело: складено автором з використанням [5].

Водночас, трансформації продовольчих систем на шляху їх повоєнного відновлення, опираються на потужний потенціал сільського господарства. При цьому велика частина виробництва харчових продуктів припадає на малі та середні підприємства. Для України, яка перебуває у військовому стані, дуже важливо зберегти існуючі продовольчі системи. Ризик полягає в тому, що необхідно забезпечити сталий розвиток аграрного сектору віддавши перевагу економічному зростанню, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної складової. За таких умов сучасні масштаби негативного впливу на навколишнє середовище суттєво збільшились, внаслідок бойових дій, тому процеси зеленого відновлення мають бути зосереджені на нарощуванні синергії. Ці процеси сприятимуть підвищенню ефективності та дієвості рішень щодо продовольчих систем, спрямованих на забезпечення більш економічно доступних раціонів харчування на принципах екологічної стійкості та інклюзивності. Характерний взаємозв'язок має узгодженість при формулюванні та здійсненні політичних заходів та інвестицій стосовно продовольчих систем, систем охорони здоров'я, соціального забезпечення та захисту навколишнього середовища.

Доречно наголосити, що світовій економіці поки що не спостерігається тенденцій щодо ви-

рішенням завдання 2.1 Цілі 2 ЦСР (Цілі сталого розвитку) у сфері сталого розвитку (забезпечити цілорічний доступ до безпечного, поживного та достатнього продовольства) або щодо вирішення завдання 2.2 ЦСР (Покінчити з усіма формами недоїдання). Отже, світова економіка переживає поворотний момент не лише тому, що потрібно вирішити важливіші проблеми усунення голоду, відсутності продовольчої безпеки та всіх форм недоїдання, а й те, що в сучасних умовах, вразливість наших продовольчих систем очевидна. Відтак забезпечення своєчасного досягнення ЦСР 2 можливо саме завдяки трансформаційним зрушенням продовольчих систем [12].

Зазначене концентрує увагу науковців на розвитку аграрного виробництва у воєнний період та повоєнне зелене відновлення, що в свою чергу сприяє розвитку та збереженню локальних продовольчих систем. SWOT — аналіз повоєнного відновлення продовольчих систем табл. 2, дає можливість визначити можливості та сильні сторони для трансформації локальних продовольчих систем в глобальні.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що у процесі дослідження трансформацій у продовольчих системах, визначено, що для зміцнення стійкості продовольчих систем до впливу факторів наростаючої мінливості клімату та

Рис. 1. Пріоритети формування продовольчих систем у післявоєнному відновленні

Джерело: складено автором з використанням [17].

екстремальних його проявів, забезпечать наступні заходи:

- комплексна реалізація у постраждалих від конфлікту районах заходів гуманітарного характеру, розвитку та побудови світу;

- розширення масштабів роботи щодо підвищення несприйнятливості до наслідків зміни клімату у всіх ланках продовольчих систем;

- зміцнення несприйнятливості найбільш уразливих груп населення впливу негативних економічних зовнішніх чинників;

- реалізація заходів на всіх ланках продовольчих товаропровідних ланцюжків зниження вартості поживних харчових продуктів;

- вирішення проблем злиднів та структурної нерівності та забезпечення здійснення заходів на користь незаможних верств населення та з урахуванням інтересів усіх;

- зміцнення продовольчого середовища та зміна споживчої поведінки на користь поширення такого режиму харчування, який би позитивно відбивався на здоров'ї людини та стан навколишнього середовища [15].

Зарубіжний досвід свідчить, що економічні наслідки криз свідчать про те, що в періоди уповільнення зростання економіки та економічних спадів критично важливо підтримувати працездатність продовольчих виробничо-збутових ланцюжків, забезпечуючи при цьому достатню підтримку джерел засобів для існування найбільш уразливих груп населення, безперебійність виробництва поживних харчових продуктів доступу до них, у тому числі на основі зміцнення програми соціального захисту [19; 20].

На підстав зазначеного виділемо найбільш ефективні шляхи трансформацій продовольчих систем (табл. 3).

Тут слід нагадати, що процеси трансформації агропродовольчої системи важливі у частині забезпечення як продовольчої, так й екологічної безпеки України. На сьогодні система, в основі якої лежить великомасштабне та монокультурне виробництво, централізовані логістика та переробка стає мішенню для агресора, що одночасно порушує усю усталену систему із відповідними системними наслідками для ланцюгів постачання в Україні та світі. Відтак, Україна у своєму післявоєнному відновленні має пріоритетно розвивати та підтримувати більш адаптивні (гнучкі), сталі й децентралізовані агропродовольчі системи. Для формування таких продовольчих систем необхідно дотримуватись таких пріоритетів (див. рис. 1, табл. 4).

Звичайно пандемія COVID-19 та заходи щодо її стримування, військові дії в Україні та ціла низка факторів, включаючи швидке зростання населення, урбанізацію, підвищення рівня добробуту та пов'язані з ними зміни у структурі споживання, ставлять під сумнів здатність наших продовольчих систем забезпечувати харчовими продуктами населення та стійкості їх розвитку. Продовольчі системи сприяють екстремальним погодним явищам, пов'язаним із зміною клімату, деградацією земель та втратою біорізноманіття, і водночас перебувають під їх впливом. Потрібен системний підхід, що охоплює широкий діапазон та різні рівні складності для комплексного та сталого вирішення цих проблем [19].

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що у процесі розкриття трансформаційних зрушень організація виробництва достатніх обсягів продуктів харчування для забезпечення стійкого розвитку продовольчих систем, також включає формуванням локалізованих закритих

Таблиця 4. Вектори формування пріоритетів продовольчих систем

Вектори	Зміст	Реалізація
<i>Пріоритет локальним продовольчим системам</i>	Скорочення відстані, яку долає їжа від поля до тарілок споживачів, є основою для оптимізації логістичних витрат, скорочення використання ресурсів для транспортування та зберігання продукції.	Чим менша відстань для постачання продуктів “від поля до виделки”, тим стійкішою є продовольча система. Підтримка виключно великомасштабного експорту сільгосппродукції зазвичай обходиться втратою довгострокової економічної стійкості, деградацією біорізноманіття, вод та ґрунтів, негативними соціально-економічними наслідками для сільського населення.
<i>Розвиток сільських територій</i>	Розвиток сільських територій є важливою частиною Спільної сільськогосподарської політики ЄС, яка зміцнює соціальну, екологічну та економічну стійкість сільських територій.	Для розв’язання соціально-економічних питань та екологічних проблем сільських місцевостей необхідні альтернативи щодо можливостей – зайнятості, ведення бізнесу, кооперації та загалом успішного існування сільських громад.
<i>Сталі рішення для агровиробництва</i>	Великі промислові агровиробництва сфокусовані на технічні та зернові культури, що далі використовуються як паливо та корм для тваринництва. Великі тваринницькі та птахівничі комплекси є об’єктами підвищеної екологічної небезпеки зі значними викидами у повітря, воду й ґрунти, та інших відходів.	Надання переваг агроекологічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві; дрібномасштабному тваринництву з високими стандартами добробуту тварин; застосування технологій та практик для скорочення викидів парникових газів, зменшення та переробки сільськогосподарських та харчових відходів. Розвиток органічного землеробства.
<i>Виробництво та переробка за принципами циркулярної економіки</i>	Агropідприємства та фермерські господарства підприємства повного циклу з безвідходним та відновним виробництвом, що включає повну переробку залишків продукції, використання екологічно чистих інноваційних технологій, ефективне використання ґрунтів залежно від їх якісних характеристик та за призначенням.	Відходи від рослинництва та тваринництва можна використовувати місцево у локальних проєктах малої біоенергетики або як добрива. Розвиток мережі підприємств з переробки та видалення побічних відходів тваринництва (напр. вєтсанзаводів), що мають безпечно утилізувати такі відходи й зменшити ризики забруднення навколишнього середовища.
<i>Прозорий ринок сільськогосподарських земель</i>	Особлива увага має приділятися явищу концентрації та монополізації аграрних земель певними економічними гравцями. Економічні наслідки відкриття та функціонування ринку землі у пост воєнний період для України, зокрема, залежатимуть від цін на землю та прозорих і справедливих переговорів між землевласниками, невеликими фермами та великими компаніями.	Необхідно сформувати цілісну стратегію стимулювання дрібних землевласників — від стартового фінансування для молодих фермерів до розвитку інфраструктури, яка б полегшила дрібним виробникам отримати рівноправний доступ до ринку сільськогосподарських

Джерело: складено автором в використанні [17].

продовольчих ланцюгів — просування інноваційної концепції слюфуд (slow food) та крафтового виробництва. Оскільки більшість продовольчих систем функціонує під впливом багатьох факторів і, у свою чергу, надає комплексний вплив на продовольчу безпеку та забезпечення харчуванням, необхідність формулювання комплексних заходів у галузі політики, інвестицій та законодавства. Їх поєднання дозволить досягти максимального ефекту у трансформаційних зрушеннях продовольчих систем, та дозволить використовувати вигідні для всіх зацікавлених сторін рішення та пом’якшити наслідки небажаних компромісів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Безперечно трансформація національної агропродовольчої системи матиме український контекст. Зв’язок військових дій з продовольчою безпекою відрізняється залежно від зони конфлікту та тривалості бойових дій, але спільними рисами є порушення виробництва продовольства та продовольчих систем, обумовлених руйнуванням сільської інфраструктури, перешкоджанням посівній компанії, розграбуванням врожаю та худоби, виробкою лісів, наявністю замінованих полів, втратою активів та доходів, руйнуванням іригації, транс-

портних мереж та логістичних зв'язків, що прямо чи опосередковано впливає на доступ до продовольства. Для цього необхідно: 1. Посилити відповідальність у глобальних ланцюгах постачання за безпечність харчових продуктів — запровадження ESG-практик (екологічних, соціальних та управлінських) як критерію оцінки відповідності діяльності компаній Цілям сталого розвитку ООН. 2. Диверсифікація експорту сільськогосподарської продукції та скорочення довгих ланцюгів постачання з орієнтацією на географічно ближчі ринки може принести додаткові переваги. 3. Основна орієнтація зосереджена на експорт органічних харчових продуктів.

Тому, щоб мінімізувати прояви світової продовольчої кризи, необхідно якомога швидше захистити та підтримати сільськогосподарське виробництво в Україні в умовах воєнного стану, використовуючи місце України у глобальних продовольчих системах. Яким вона зобов'язана своєму провідному становищу на світовому ринку головних видів сільськогосподарської продукції, а також розширенню співпраці з міжнародними та міжурядовими організаціями, особливо ФАО, у трансформації продовольчих систем, що є напрямом подальших досліджень.

Література:

1. Економіка війни та повоєнний розвиток <https://uplan.org.ua/analytics/ekonomika-viiny-ta-povoiennyi-ekonomichnyi-rozvytok-ukrainy-problemy-priorytety-zavdannia/>
2. The War in Ukraine and the Rush to Feed the World <https://www.bcg.com/publications/2022/how-the-war-in-ukraine-is-affecting-global-food-systems>
3. Ковальчук С.Я., Шведюк А.А. Продовольчі системи в координатах сталого розвитку. Інвестиції досвід та практика. 2021. № 23. С. 66—77.
4. FAO, Note on the impact of the war on food security in Ukraine: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf>.
5. Попова О. Світовий АПК змінюється. А український? <https://zn.ua/ukr/ariculture/svitovij-apk-zminjuetsja-a-ukrajina.html>
6. Дем'янюк О.С., Гуменюк І.І., Левішко А.С., Вакуленко С.О. Екологічні аспекти формування стійких продовольчих систем Збалансоване природокористування. 2022. № 4. С. 119—128 DOI: 10.33730/2310-4678.4.2022.275863
7. Von Braun J., Afsana K., Fresco L., Hassan M., Torero M. Food Systems — Definition, Concept and Application for the UN Food Systems

Summit. A paper from the Scientific Group of the UN Food Systems Summit. New York, USA, 2021. 16 p.

8. EAT-Lancet Commission. Food, planet, health: healthy diets from sustainable food systems. Summary report of the EAT-Lancet Commission. London, The Lancet,

9. Глава ООН призвал добиваться преобразования продовольственных систем <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411932>

10. Війна росії проти України загострює глобальну проблему продовольчої безпеки <https://dia.dp.gov.ua/vijna-rosi%D1%97-proti-ukra%D1%97ni-zagostryuye-globalnu-problemu-prodovolcho%D1%97-bezpeki/>

11. Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. Agravery. <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>

12. FAO, Note on the impact of the war on food security in Ukraine: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf>

13. APK-inform: <https://www.apk-inform.com/en/news/1526376>

14. The War in Ukraine and the Rush to Feed the World <https://www.bcg.com/publications/2022/how-the-war-in-ukraine-is-affecting-global-food-systems>

15. Положение с продовольствием в мире <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>

16. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povoiennyi-ekonomichnyi-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya>

17. Принципи зеленої післявоєнної відбудови України <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html>

18. "Повоєнне відновлення економіки України" Центр прикладних досліджень. 2022. <https://cpd.com.ua>

19. ФАО <https://www.fao.org/food-systems/ru/>

20. Ковальчук С.Я., Купінець Л.Є. Україна в "Зелених" трансформаціях агропродовольчого сектору країн східного партнерства: виклики та можливості. Економічні інновації. 2019. Т. 21. Вип. 2 (71). С. 43—59.

References:

1. UPLAN (2022), "War economy and post-war development", available at: <https://uplan.org.ua/analytics/ekonomika-viiny-ta-povoien>

nyi-ekonomichni-rozvytok-ukrainy-problemy-priorytety-zavdannia/ (Accessed 25 Aug 2023).

2. Boston Consulting Group (2022), "The War in Ukraine and the Rush to Feed the World", available at: <https://www.bcg.com/publications/2022/how-the-war-in-ukraine-is-affecting-global-food-systems> (Accessed 25 Aug 2023).

3. Koval'chuk, S.Ya. and Shvediuk, A.A. (2021), "Food systems in the coordinates of sustainable development", Investytsii dosvid ta praktyka, vol. 23, pp. 66—77.

4. FAO (2022), "Note on the impact of the war on food security in Ukraine", available at: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

5. Popova, O. (2022), "The world agricultural industry is changing. And Ukrainian?", available at: <https://zn.ua/ukr/ariculture/svitovij-apk-zminjuetsja-a-ukrajina.html> (Accessed 25 Aug 2023).

6. Dem'ianiuk, O.S. Humeniuk, I.I. Levishko, A.S. and Vakulenko, S.O. (2022), "Environmental aspects in the development of sustainable food systems", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 4, pp. 119—128. DOI: 10.33730/2310-4678-4.2022.275863

7. Von Braun, J. Afsana, K. Fresco, L. Hassan, M. and Torero, M. (2021), Food Systems — Definition, Concept and Application for the UN Food Systems Summit, A paper from the Scientific Group of the UN Food Systems Summit, New York, USA.

8. EAT-Lancet Commission (2022), Food, planet, health: healthy diets from sustainable food systems, Summary report of the EAT-Lancet Commission, The Lancet, London, UK.

9. UN (2021), "UN chief calls for transformation of food systems", available at: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411932> (Accessed 25 Aug 2023).

10. DIA (2022), "Russia's war against Ukraine exacerbates global food security problem", available at: <https://dia.dp.gov.ua/vijna-rosi%D1%97-proti-ukra%D1%97ni-zagostryuye-globalnu-problemu-prodovolcho%D1%97-bezpeki/> (Accessed 25 Aug 2023).

11. Agravery (2022), "Because of hostilities, it is impossible to sow 3.5 million hectares of agricultural land", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel> (Accessed 25 Aug 2023).

12. FAO (2022), "Note on the impact of the war on food security in Ukraine", available at: <https://www.fao.org/3/cb9171en/cb9171en.pdf> (Accessed 25 Aug 2023).

13. APK-inform (2023), available at: <https://www.apk-inform.com/en/news/1526376> (Accessed 25 Aug 2023).

14. Boston Consulting Group (2022), "The War in Ukraine and the Rush to Feed the World", available at: <https://www.bcg.com/publications/2022/how-the-war-in-ukraine-is-affecting-global-food-systems> (Accessed 25 Aug 2023).

15. FAO (2023), "World Food Situation", available at: <https://www.fao.org/worldfood-situation/foodpricesindex/ru/> (Accessed 25 Aug 2023).

16. prostir.ua (2022), "War economy and post-war economic development of Ukraine: problems, priorities, tasks", available at: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannia> (Accessed 25 Aug 2023).

17. Ecoaction (2022), "Principles of green post-war reconstruction of Ukraine", available at: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ua.html> (Accessed 25 Aug 2023).

18. Tsentr prykladnykh doslidzhen' (2022), "Post-war recovery of the economy of Ukraine", available at: <https://cpd.com.ua> (Accessed 25 Aug 2023).

19. FAO (2023), available at: <https://www.fao.org/food-systems/ru/> (Accessed 25 Aug 2023).

20. Koval'chuk S.Ya. and Kupinets' L.Ye. (2019), "Ukraine in the "Green" transformations of the agro-food sector of the Eastern Partnership countries: challenges and opportunities", Ekonomichni innovatsii, vol. 21, no. 2 (71), pp. 43—59.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663